

**ԲՅՈՒՋԵՏԱՅԻՆ ԾԱԽՍԵՐԻ ՏԵՍԱԿԱՆ ՀԻՄՔԵՐԸ ԵՎ ԳԻԱՆՔ
ՊԱՅՄԱՆԱՎՈՐՈՂ ՀԻՄՆԱԿԱՆ ԳՈՐԾՈՆՆԵՐԸ**

Ընդհանուր առմամբ պետական ծախսերի տեսական հիմքերի ուսումնասիրությունը նախ և առաջ ենթադրում է դրա՝ որպես կարևոր տնտեսագիտական կատեգորիայի էության բացահայտում և վերլուծություն: Պետական ծախսերն, ըստ էության, պետական կառավարման և տեղական ինքնակառավարման մարմինների կողմից սեփական գործառույթների իրականացման նպատակով կատարվող ծախսերն են: Լայն իմաստով դրանք որոշակի տնտեսական հարաբերություններ բնութագրող տնտեսագիտական կատեգորիաներ են: Նեղ իմաստով պետական ծախսերը որոշակի նպատակներով պետական կառավարման և տեղական ինքնակառավարման մարմինների կողմից օգտագործվող բյուջետային միջոցներն են:

Պետական ծախսերի՝ որպես տնտեսագիտական կատեգորիայի յուրահատկությունը պայմանավորված է տվյալ գործընթացում ծագող հարաբերությունների մասնակիցներից մեկի՝ պետության և նրա կողմից մատուցվող ծառայությունների առանձնահատուկ բնույթով: Այս առումով պետական ծախսերի տեսական հիմքերի պարզաբանումը նախ և առաջ ենթադրում է դրանց համակողմանի վերլուծություն: Ըստ էության պետական ֆինանսների տնտեսական բովանդակությունը ֆինանսական ռեսուրսների շարժի միջոցով ֆինանսական համապատասխան մեխանիզմների և գործիքների կիրառմամբ պետական իշխանության և տեղական ինքնակառավարման մարմինների եկամուտների ձևավորման և օգտագործման մեջ է: Այս տեսանկյունից պետական ծախսերը կարելի է սահմանել որպես ֆինանսական հարաբերությունների համակարգ, որոնք առաջանում են իշխանության մարմինների և իրավաբանական ու ֆիզիկական անձանց միջև սեփական գործառույթների իրականացման ֆինանսավորման գործընթացում: Այդ հարաբերությունների սուբյեկտների դերում հանդես են գալիս տարբեր մակարդակի իշխանության մարմինները, բյուջետային միջոցներ հատկացնողները և ստացողները, հանրային ծառայությունների արտադրության և բաշխման գործընթացում ներգրավված տնտեսավարող սուբյեկտները, ինչպես նաև այդ ծառայությունների սպառողները: Որպես օբյեկտ հանդես են գալիս հասարակական բարիքների արտադրության և տրամադրման նպատակով օգտագործվող բյուջետային համակարգում կենտրոնացված դրամական միջոցները:

Պետական ծախսերը ֆինանսաբյուջետային համակարգի կարևոր բաղկացուցիչներ են՝ կազմված միմյանց հետ փոխադարձ կապերի մեջ գտնվող և որոշակի ամբողջություն կազմող բազմաթիվ տարրերից: Այլ կերպ ասած, դա մի համակարգ է, որը կառուցված է հիերարխիկ սկզբունք: Դիտարկելով պետական ծախսերը որպես համակարգ՝ կարող ենք առանձնացնել դրան հատուկ հետևյալ բնութագրիչները:

1. Պետական ծախսերն ունեն ընդհանուր նպատակ և իրականացվում են պլանավորված կերպով: Պետական ծախսերի համակարգի գործունեության նպատակը համախառն ներքին արդյունքի բաշխման և վերաբաշխման միջոցով պետական իշխանության մարմինների կողմից հասարակական ծառայությունների արտադրության և տրամադրման գործընթացի ֆինանսական ապահովվածությունն է:
2. Պետական ծախսերի համակարգը կազմված է փոխկապակցված բաղադրիչներից, որոնք ձևավորում են որոշակի կառուցվածք: Որպես բաղադրիչներ հանդես են գալիս կոնկրետ ծախսերի տեսակները:
3. Պետական ծախսերը փոխկապակցված են արտաքին միջավայրի հետ, որը որոշակի երևույթների ամբողջություն է: Վերջինս ազդում է պետական ծախսերի վրա՝ միաժամանակ կրելով որոշակի փոփոխություններ:

Քննարկելով արտաքին միջավայրի ազդեցությունը պետական ծախսերի համակարգի վրա՝ կարելի է առանձնացնել 4 հիմնական սահմանափակումներ, որոնց միջոցով արտաքին միջավայրը ներգործում է պետական ծախսերի վրա:

- Ռեսուրսային սահմանափակումներ: Բյուջեի ծախսային մասը սահմանափակված է եկամտային մասով, որը համապատասխանաբար սահմանափակվում է համախառն ներքին արդյունքի ծավալներով և դրա որոշակի մասի գանձման հնարավորություններով:
- Տնտեսական սահմանափակումներ, որոնք կապված են շուկայական մեխանիզմի միջոցով ձևավորվող գների մակարդակի հետ: Իրականացնելով որոշակի ծախսեր հասարակական բարիքների արտադրության և տրամադրման նպատակով պետությունը շուկայական սեկտորից կատարում է գումումներ (ապրանքներ, ծառայություններ, աշխատանքներ և այլն), ինչի հետևանքով տնտեսությունն մեջ տեղի ունեցող գնային փոփոխություններն ազդում են պետական ծախսերի վրա:
- Իրավական սահմանափակումներ: Պետական ծախսերն իրականացվում են գործող իրավական ակտերի հիման վրա, որոնք էականորեն ներգործում են ծախսերի վրա՝ որոշակիորեն կողմնորոշելով դրանց շրջանակները:
- Քաղաքական սահմանափակումները կապված են տարբեր շահեր և հետաքրքրություններ ունեցող խմբերի գոյության և գործունեության հետ:

Պետական ծախսերի համակարգը՝ որպես բաց համակարգ, փոխհարաբերվում է արտաքին միջավայրի հետ փողի շարժի միջոցով: Բյուջետային հոսքերը իշխանության մարմինների կողմից տնտեսական ենթահամակարգերի վրա փոխներգործության միջոց են: Ընդ որում, մուտքը համակարգ իրականացվում է բյուջետային հատկացումների հաստատման, իսկ ելքը՝ ծախսերի ֆինանսավորման միջոցով:

Պետական ծախսերի իրականացման հետ կապված դրամական հոսքերը կարելի է տարանջատել մուտքայինի և ելքայինի, իսկ ըստ դրամական հոսքերի բաշխման հարցում իշխանության մարմնի ինքնուրույնության աստիճանի՝ ներքինի և արտաքինի: Մուտքային դրամական հոսքը օրենսդրորեն հաստատված բյուջետային հատկացումն է կոնկրետ գերատեսչությանը՝ որոշակի ծրագրի իրականացման համար: Հաստատված բյուջետային հատկացումը նշանակում է, որ կառավարման համապատասխան մարմնին վերապահված գործառույթներն ունեն ֆինանսական ապահովվածություն: Ելքային դրամական հոսքը իշխանության մարմինների կողմից ծախսերի ֆինանսավորմանն ուղղված միջոցներն են: Այլ կերպ ասած, մուտքային հոսքերը հաստատված, սակայն դեռևս չտրամադրված բյուջետային միջոցներն են, իսկ ելքային դրամական հոսքերն արդեն ֆինանսավորված ծախսերն են: Ներքին դրամական հոսքերն այն բյուջետային միջոցներն են, որոնք ինքնուրույնաբար բաշխվում են իշխանության համապատասխան մակարդակի կողմից՝ սեփական հայեցողությամբ: Արտաքին դրամական հոսքեր են այն միջոցները, որոնք տրամադրվում են այլ մակարդակի բյուջեից՝ կոնկրետ ծախսային ուղղությունների համար:

Ընդհանուր առմամբ պետական ծախսերի և բյուջեի էությունը որոշակիացվում է այդ կատեգորիաների ֆունկցիոնալ նշանակության միջոցով: Այս տեսանկյունից, պետական ֆինանսներն իրականացնում են երեք հիմնական գործառույթ.

1. պետական կառավարման և տեղական ինքնակառավարման մարմիններին եկամտային աղբյուրներով ապահովման գործառույթ՝ նրանց վերապահված ծախսային պարտավորությունների իրականացման համար,
2. պետական կառավարման և տեղական ինքնակառավարման մարմինների կողմից հասարակական բարիքների արտադրության և տրամադրման գործընթացի ֆինանսավորման գործառույթ,
3. վերահսկիչ գործառույթ:

Առաջին գործառույթը վերաբերում է բյուջեի եկամտային մասի ձևավորմանը, իսկ երկրորդը՝ ծախսային մասի օգտագործմանը: Վերահսկիչ գործառույթը բնորոշ է թե՛ եկամուտների ձևավորմանը, թե՛ ծախսերի իրականացմանը: Այսպիսով, կարող ենք նշել, որ պետական ծախսերի գործառույթներն են հասարակական բարիքների արտադրության և տրամադրման գործընթացի

ֆինանսավորումը և դրա նկատմամբ վերահսկողության իրականացումը:

Պետական ֆինանսական համակարգը կոչված է ապահովելու հասարակական բարիքների գծով գոյություն ունեցող պահանջումները՝ համապատասխան պետական ծառայություններ մատուցելու միջոցով: Դրանց համախառն արժեքը պայմանավորում է պետական եկամուտները և ծախսերը: Ակնհայտ է, որ վերջիններս անխազելիորեն կապված են միմյանց հետ: Առանց անհրաժեշտ ֆինանսական ռեսուրսների առկայության պետությունը չի կարող ապահովել իրեն վերապահված գործառույթների պատշաճ իրականացումը: Միաժամանակ ծախսային կարիքների առկայությունն է պայմանավորում եկամուտների ձևավորման անհրաժեշտությունը: Պետական ֆինանսական համակարգը, ձևավորելով սեփական եկամուտներն ու դրանց հաշվին իրականացնելով անհրաժեշտ ծախսերը, ունի մեկ հիմնական նպատակ՝ արտադրել հասարակական բարիքներ և դրանք տրամադրել պետական ծառայությունների տեսքով, որոնց համախառն արժեքն էլ պայմանավորում է պետական ծախսերի մեծությունը:

Ինչպես արդեն նշեցինք, չնայած այն հանգամանքին, որ առանց եկամուտների հնարավոր չէ իրականացնել ծախսեր, այդուհանդերձ բյուջետային ծախսերն ունեն առաջնային նշանակություն: Բյուջետային ծախսերի միջոցով պետությունն իրականացնում է իր ֆունկցիոնալ պարտականությունները՝ ուղղված հասարակական պահանջումների բավարարմանը: Եթե բյուջետային եկամուտները պետական քաղաքականության իրականացման միջոց են, ապա ծախսերը՝ որպես արտադրված հասարակական բարիքների արժեքային գնահատական և պետական քաղաքականության հիմնական նպատակ:

Պետական ծախսերի տնտեսագիտական բովանդակությունը մանրամասն ուսումնասիրված է Լ. Կոսսի աշխատություններում, որը ծախսերը բնորոշում է որպես իշխանության իրավասու մարմինների կողմից պետության պահանջումների բավարարման հիմնական միջոց: Նրա կարծիքով տնտեսական արդյունքների տեսանկյունից պետական ծախսերը լինում են երկու տեսակ՝ արտադրողական և ոչ արտադրողական: Առաջիններն այն ծախսերն են, որոնք կամ ավելացնում են պետության գույքային հնարավորությունները, կամ ամրապնդում են մասնավոր սեկտորի տնտեսական հիմքերը: Ոչ արտադրողական ծախսերը նրանք են, որոնք չեն տալիս նշված արդյունքներից ոչ մեկը, սակայն նաև անօգուտ չեն¹:

Բյուջետային ծախսերը խիստ բազմատեսակ են ըստ իրենց տնտեսական բովանդակության, աղբյուրի և ֆինանսավորման եղանակի, սակայն կազմում են մեկ ընդհանուր համակարգ: Քննարկելով պետական ծախսերի համակարգի խնդիրները՝ պետք է նկատի ունենալ մեկ կարևոր հանգամանք, որ դրանց գոյությունը պայմանավորված է հասարակական բարիքների նկատմամբ առկա պահանջումներով, և որոնց արտադրողը պետությունն է: Հայտնի է, որ պետական ծախսերն իրականացվում են պետական իշխանության մարմինների կողմից սեփական գործառույթների կատարման ընթացքում: Որպես կանոն, մի շարք հասարակական բարիքների արտադրության և տրամադրման գործում պետությունն ունի մենաշնորհ: Այս տեսանկյունից պետությունը տնտեսական գործընթացների կարևորագույն մասնակիցներից մեկն է, որը ներգործում է երկրի տնտեսական զարգացման վրա՝ հանդես գալով որպես արտադրող և ներդրումներ իրականացնող, ինչպես նաև եկամուտների բաշխման և վերաբաշխման գործընթացի մասնակից: Դրանով հանդերձ, պետությունն ուղղակի և անուղղակի ներգործության միջոցով ազդում է համախառն ներքին արդյունքի ստեղծման, բաշխման և սպառման վրա:

Հայտնի է, որ պետության առաջացման հիմնական պատճառներից մեկը հասարակության կողմից հանրային բարիքների նկատմամբ առկա պահանջարկն էր: Դրանք, ըստ էության, չեն կարող արտադրվել մասնավոր սեկտորի կողմից, կամ էլ հասարակության անդամները չեն կարող ձեռք բերել ուղղակի փոխանակության միջոցով: Հենց հասարակական բարիքների յուրահատկությունը պայմանավորեց պետության առաջացման անհրաժեշտությունը, որի գործունեությունը հիմնված է ոչ թե համարժեք փոխանակման, այլ հարկադրանքի մեխանիզմի վրա: Բնականաբար, պետության ձևավորման սկզբնական փուլերում վերջինիս վերապահված գործառույթների շրջանակը բավականաչափ նեղ էր և հիմնականում սահմանափակվում էր անվտանգության և կարգուկանոնի

¹ Косс Л. Основы финансовой науки. М.: 1990 г. стр. 20.

ապահովմամբ: Սակայն ապրանքադրամական հարաբերությունների զարգացմանը զուգընթաց մեծացավ նաև պետության դերը, ընդլայնվեց նրա կողմից իրականացվող գործառնությունների շրջանակը, և պետությունն արդեն սկսեց հանդես գալ որպես տնտեսական գործընթացների կարևոր մասնակից: Տնտեսական ճգնաժամերի առաջացումը ի հայտ բերեց շուկայի անկատարությունը և հիմնավորեց կայունության ապահովման գործում պետության մասնակցության անհրաժեշտությունը: 20-րդ դարի 50-70-ական թվականներն աչքի ընկան հասարակական վերարտադրության գործընթացում պետության ազդեցության ուժեղացմամբ: Բարեկեցության տեսության¹ զարգացման դրսևորումներ էին անվճար կրթության և առողջապահության ծրագրերը, ինչը որոշ դեպքերում հանգեցրեց պետական ծախսերի ուճանցմանը, բյուջետային դեֆիցիտի ավելացմանը, կառավարման համակարգի ծախսերի մեծացմանը և, ընդհանուր առմամբ, պետական հատվածի արդյունավետության նվազմանը: Պետական պարտքի աճը, դրա սպասարկմանն ուղղվող ծախսերի ավելացումը և դրանցով պայմանավորված հարկային բեռի ավելացումը հասարակական բարիքների որակի նկատմամբ հասարակության ցածր բավարարվածության պայմաններում վկայությունն էին այն բանի, որ ճգնաժամային երևույթները հատուկ են ոչ միայն մասնավոր, այլ նաև պետական հատվածներին:

Ֆունկցիոնալ ֆինանսների տեսությանը, որի հիմնադիրները համարում էին, որ պետությունը, սեփական ֆունկցիաների իրականացման համար ծախսելով ռեսուրսները, չպետք է մտածի պետական պարտքի և բյուջետային դեֆիցիտի չափերի մասին, փոխարինելու եկավ հաշվեկշռված ֆինանսների տեսությունը, համաձայն որի պետական իշխանությունը պարտավոր է ապահովել բյուջեի հաշվեկշռվածությունը և թույլ չտա տնտեսությանը չափից շատ միջամտություն, քանի որ դա կարող է խախտել շուկայական հավասարակշռությունը և հանգեցնել պետական պարտքի անկառավարելի աճին²: Միաժամանակ, տարբեր մասնագետներ և վերլուծաբաններ հանդես էին գալիս պետական սեկտորի բաժնի և ընդհանրապես պետական ծախսերի կրճատման օգտին: Մասնավորապես, որոշ տեսակետների համաձայն, պետական ծախսերը չպետք է գերազանցեն ՀՆԱ-ի 25-26 տոկոսը³: Այս առումով, տեսաբանների կողմից առաջ քաշվող հիմնական հարցն այն է, թե պետությունն ինչ ծավալի միջոցներ կարող է վերցնել տնտեսությունից պետական ծախսերի իրականացման համար: Որպես կանոն, պետական միջամտության հիմնական բնութագրիչը համախառն ներքին արդյունքի նկատմամբ բյուջետային ծախսերի չափաբաժինն է տոկոսային արտահայտությամբ: Չարգացած և զարգացող մի շարք երկրներում այն տատանվում է 37-58 տոկոսի սահմաններում: Նման լայն տիրույթը թույլ է տալիս պնդել, որ բյուջեի միջոցով վերաբաշխվող միջոցների բաժինը ուղղակի ներգործություն չունի երկրի տնտեսության զարգացման վրա:

Ընդհանրացնելով տնտեսական գործընթացներին պետության մասնակցության խնդիրը՝ կարելի է անել հետևյալ հետևությունները.

- պետության մասնակցությունն անհրաժեշտ է բնակչությանը հասարակական բարիքների տրամադրման համար,
- պետության ներկայությունը նպատակահարմար է այնտեղ, որտեղ առավել ցայտուն է դրսևորվում շուկայի անկատարությունը,
- պետությունը պետք է իր ուշադրությունը կենտրոնացնի այն հասարակական բարիքների տրամադրման վրա, որոնք կապված են հասարակության անդամների միջև եկամուտների վերաբաշխման հետ,
- պետությունը կարող է իր վրա վերցնել գործունեության այն ոլորտները, որոնցում պետական տնտեսավարման առանձնահատկությունները դրականորեն են դրսևորվում ծառայությունների մատուցման գործընթացում:

Ըստ էության, հենց այդ գործոններով էլ պայմանավորված են պետական ծախսերի համակարգի անհրաժեշտությունը և դրա կառավարման առանձնահատկությունները: Այլ կերպ

¹ Գэлбрейт Дж. Новое индустриальное общество. М.: 1969г. Գэлбрейт Дж. Экономические теории и цели общества. М.: 1976г. Ханссен Э. Экономические циклы и национальный доход. М.: 1959г.
² Аткинсон Э., Стиглиц Д. Лекции по экономической теории государственного сектора М.: 1995г. Стиглиц Д. Экономика государственного сектора. М. 1997 г. Станковская И., Стрелец И. Экономическая теория для бизнес школ. М.: 2005.
³ Илларионов А. Время государства. Вопросы экономики. 1996г. N 9.

ասած, պետական ծախսերի ոլորտում իրականացվող քաղաքականության հիմնական թիրախ պետք է լինի հասարակական բարիքների նկատմամբ գոյություն ունեցող պահանջարկի բավարարումը:

Геворг Киракосян

Теоретические основы бюджетных расходов и определяющие их факторы

Аннотация

В статье обсуждаются теоретические основы расходов государственного бюджета и основные факторы, определяющие направления их формирования и осуществления. Рассмотрены те ограничения, которые существуют при планировании расходов государственного бюджета и представлены их основные проявления.

Gevorg Kirakosyan

Theoretical Principles of the State Budget Expenditure and Factors Determining Expenditure Directions

Abstract

The article discusses theoretical principles of the state budget expenditure, factors that determine expenditure directions and influence implementation. The article addresses the restrictions that exist in the planning of the state budget expenditure and presents main influence areas of these limitations.

ԱՆՆԱ ՀԱՐՈՒԹՅՈՒՆՅԱՆ

*ՀՀ ԳԱՍ Մ. Քոթանյանի անվան տնտեսագիտության
ինստիտուտի կրտսեր գիտաշխատող*

ՀՀ ՀԱԿԱՃԳՆԱԺԱՍՏՅԻՆ ՄԻՋՈՑԱՌՈՒՄՆԵՐԻ ԱՐԳՅՈՒՆԱՎԵՏՈՒԹՅԱՆ ԳՆԱՀԱՏՄԱՆ ՀԻՄՆԱԽՆԴԻՐՆԵՐԸ

Համաշխարհային տնտեսական ճգնաժամի սկիզբ առնելուց ի վեր աշխարհի գրեթե բոլոր երկրները, սկսած 2008թ. վերջից, սկսեցին մշակել և իրականացնել մի շարք հակաճգնաժամային միջոցառումներ: Այդ միջոցառումներն իրենց ընդգրկվածության շրջանակներով բազմազան էին և բաժանվում էին երկու խոշոր խմբերի՝ դրամական և ոչ դրամական բնույթի միջոցառումներ: Եվ ինչպես ցույց տվեց հետագա տարիների ընթացքը, դրանք շատ դեպքերում չկարողացան ծառայել իրենց նպատակներին, որն էլ ի հայտ բերեց մի շարք և՛ քաղաքական, և՛ տնտեսական, և՛ սոցիալական հետևանքներ: Այդ իսկ պատճառով մեծ հետաքրքրություն է ներկայացնում նաև այն հանգամանքը, թե իրականացված հակաճգնաժամային միջոցառումներն իրենց բնույթով ինչքանով էին արդյունավետ, և դրանց իրագործումն ինչի հանգեցրեց: Այս համատեքստում կարևոր նշանակություն են ստանում մի շարք մոտեցումներ, այն է՝ այդ միջոցառումների համադրելիությունն առանձին երկրների միջև, միջոցառումների արդյունավետության գնահատման չափանիշները, ցուցանիշները, համաթվերը, ինչու չէ նաև այն արդյունքային գնահատականները, որոնք սուբյեկտիվ կերպով տրվում են հասարակության կողմից: Նշված հիմնահարցերը շատ մեծ կարևորություն և արդիականություն ունեն այն պարզ պատճառով, որ դրանից է նաև կախված տվյալ միջոցառումներն իրականացնող կառավարությունների վերընտրվելու կամ հասարակության կողմից հետագա սոցիալ-տնտեսական քաղաքականության իրականացումն այս կամ այն պետական գործիչներին վստահելու հարցը:

Ինչպես ցույց է տալիս եվրոպական մի շարք երկրների փորձը, տնտեսական բարդ իրավիճակներում հակաճգնաժամային արդյունավետ քաղաքականություն չիրականացրած